

І. О. Журба

**Концептуальні засади та основні напрями
формування кластерної політики
в умовах трансформаційної економіки України**

Вивчено досвід зарубіжних країн щодо формування та реалізації кластерної політики. Досліджено сфери визнання та запровадження кластерної стратегії та політики. Проаналізовано та висвітлено проблеми, що перешкоджають використанню кластерних технологій. Наведено аргументи синергетичності кластерної політики як механізму об'єднання інструментів, методів, управлінських технологій інформаційного, інвестиційного, інноваційного, регіонального, державного та галузевого менеджменту. Запропоновано авторське розгорнуте бачення переваг процесу кластеризації з врахуванням уже наявного досвіду національного та закордонного, особливостей розвитку національного ринкового середовища і її трансформаційних характеристик, розмаїття перспектив галузевого розвитку та інших складових конкурентоспроможності національної економіки. Наведено переваги масового процесу кластеризації в межах трансформації ринкового середовища України.

Ключові слова: кластер, кластерна політика, регіональна економіка, стратегія, трансформаційна економіка.

У світовій практиці кластеризацію визнано одним з ефективних напрямів економічної політики в системі активного стимулювання розвитку регіонів і галузей. Формування і реалізація кластерної політики свідчить про складність цього управлінського процесу, його багатогранність, наявність як позитивних, так і негативних проявів і результатів. Досвід багатьох країн уже вивчено, систематизовано за певними напрямками, проаналізовано з позиції застосування ефективних управлінських технологій тощо. Визнано не лише розмаїття в підходах до формування та реалізації кластерної політики, але і у питаннях інструментів підтримки, їх інституціоналізації, відображення в стратегічних документах і концепціях розвитку країн і регіонів.

Проблеми, пов'язані з організацією кластерів, їх ідентифікацією, функціонуванням та оцінюванням, тенденціями та перспективами розвитку розглядалися в численних працях зарубіжних учених: А. Гусакова, А. Маршала, М. Ніколаєва, Д. Дарвента, М. Енрайта, М. Портера, В. Прайса та ін. Найбільш відомими вітчизняними фахівцями, які працюють у цьому напрямі, є: М. Войнаренко, А. Гуренко [1], В. Ільчук [2], Ю. Кирилов [3], Г. Ортіна [4], А. Присяжнюк [5], С. Соколенко, К. Скібська [6], В. Чевганов, К. Фісун та ін.

Різноманітність поглядів у розумінні та визначенні категорії «кластер» є логічним і обґрунтованим з позиції теорії й практики як множини розуміння процесу кластеризації. Складність і багатогранність у реалізації кластерної концепції, стратегії і, відповідно, кластерної регіональної і національної політики полягає в недостатній вивченості обраного питання. У такому досить складному контексті формування і розвитку теорії, методології та практики кластерів звучить думка окремих учених про недосконалість цього наукового напрямку та необхідність подальшого його визнання і вивчення як елемента та інструменту системної підтримки бізнесу.

Метою статті є визначення концептуальних засад і розробка основних напрямів формування кластерної політики в умовах трансформаційної економіки України.

Сукупність світового досвіду визнання та реалізації кластерної політики отримує своє відображення в тому, що їй притаманна своя ніша як інструменту підвищення конкурентоспроможності національних господарських комплексів.

Реальними результатами ефективної кластерної політики у всьому світі визнають забезпечення високих темпів економічного зростання (галузі інформаційної індустрії США), формування науково-виробничих об'єднань (Німеччина – фармацевтична галузь), туристичний бізнес (Туреччина) тощо.

Протягом останніх двадцяти років особлива увага в зарубіжних країнах приділяється унікальним можливостям кластерної політики як механізму стимулювання господарської діяльності та активатору в парадигмі відносин «влада-населення-бізнес»

Кластерна політика отримує своє масове визнання в різних сферах:

- державного та регіонального управління;
- науковому й освітньому середовищі;
- бізнес-середовищі;
- суспільних організаціях.

Попри те, що кластерні технології мають низку переваг і перспективи розвитку, існують проблеми, які перешкоджають їх масштабному та ефективному використанню. До головних проблем належать:

- недостатня поінформованість представників органів виконавчої влади та бізнесу у питаннях застосування кластерного підходу;
- відсутність державної політики, що забезпечує системний підхід та організацію взаємодії різноманітних рівнів виконавчої влади при реалізації кластерних проектів і, як наслідок:
- відсутність організаційної та фінансової підтримки кластерних ініціатив;
- брак підготовлених спеціалістів з питань кластерних організаційних технологій;
- відсутність ефективної методологічної бази, яка забезпечує застосування кластерних технологій.

Сучасний етап розвитку світової економіки актуалізує інноваційну складову економічного розвитку як передумову його динамічності та конкурентоспроможності. Встановлено, що набувають виключно значної ваги фактори, які стимулюють поширення нових технологій: взаємодія між наукою, освітою, фінансуванням, стратегією уряду, а також формуванням мереж взаємозв'язків між фірмами. Це дозволяє визначити кластер інноваційної активності як сукупність базисних нововведень, сконцентрованих на певному відрізку часу та в певному економічному просторі.

Концепція кластерів є досить перспективною для застосування в умовах трансформаційної економіки України. Завдяки кластерному підходу на рівні окремого регіону стає можливою міжсекторна співпраця, оскільки ініціаторами та активними учасниками її є місцеві органи влади. Завдяки поширенню та постійному обміну інформацією стають можливими взаємовигідні бізнесові контакти в регіоні, поширюється кооперація між різногалузевими підприємницькими структурами. Тим самим споживачі мають можливість отримати якіснішу продукцію, виготовлену завдяки місцевим ресурсам. Механізм кластерної співпраці є вигідним, оскільки значно скорочуються трансакційні витрати учасників, стають можливими масштабні підприємницькі проекти завдяки участі в них членів кластера на засадах співфінансування, посилюються інформаційні можливості підприємств регіону, що сприяє залученню внутрішніх і зовнішніх інвестицій, споживчий ринок поповнюється якісною та різноманітною продукцією [4].

На наш погляд, створення і розвиток кластерів формує нову модель економіки, яка характеризується високою конкурентоспроможністю та інвестиційною привабливістю, що забезпечує у повному обсязі потреби широких верств населення у товарах і послугах.

Кластеризація економіки – це шлях до високого рівня та якості життя широких верств населення. Створення та розвиток кластерів забезпечується за умов [2, с. 68-69]:

- технологічної спорідненості певних суб'єктів господарювання, які функціонують заради спільного кінцевого результату;
- певної географічної близькості певних суб'єктів господарювання, які технологічно та економічно пов'язані між собою;
- інноваційності у сфері економічних відносин та управління, а також зосередження значних інтелектуальних ресурсів у потенційних суб'єктів кластерного утворення;
- інтенсивного обміну інформаційними ресурсами, знаннями, передовими технологіями, ноу-хау;
- ефективного використання внутрішніх і зовнішніх інвестицій;
- підтримки владними структурами інноваційних ідей і сприятливого бізнес-середовища, що орієнтовані на позитивні зрушення в економіці заради покращення добробуту широких верств населення;
- регіоналізації економічної політики, що ґрунтується на регіональних пріоритетах економічного розвитку країни.

Масовий розвиток кластерів є метою в сучасній ринковій економіці з відкритою моделлю відтворення. Підтримка та організація системного розвитку кластерів на науковій основі є завданням відповідної політики – кластерної політики.

На підтвердження такої тези наводяться аргументи синергетичності кластерної політики як механізму об'єднання інструментів, методів, управлінських технологій інформаційного, інвестиційного, інноваційного, регіонального, державного та галузевого менеджменту. Також в інструментарії кластерної політики достатньо ефективно використовують підходи та методи промислової і технологічної політики, політики підтримки науки та освіти.

У процесному наповненні кластерну політику можливо відобразити як систематизовані управлінські дії, обговорення, впровадження та оцінки ефективності результатів дій і спеціальних технологій (рис. 1).

Кластерна політика на практиці може бути реалізована різноманітними підходами, механізмами та інструментами. Будучи по суті складовою загальної економічної політики, вона все ж орієнтована на вирішення проблем і стимулювання регіонів. Існують різні погляди на кластерну політику як механізм стимулювання:

- активізація великого бізнесу;
- синергія у взаємодії між малим і середнім бізнесом;

Рис. 1. Узагальнене бачення накопичення інформації з питань розробки кластерної політики

Складено автором.

- як інформаційний та інноваційний потенціал науки та системи освіти;
- як технології підтримки державного, регіонального, галузевого управління.
- як інструмент просування політичних проєктів та ініціатив.

Особлива увага звертається на вивчення таких аспектів, як:

- позитивний досвід кластеризації регіонів;
- позитивний досвід кластеризації міжрегіональний і міжнародний;
- позитивний досвід кластеризації на рівні галузей і міжгалузевої диверсифікації;
- позитивний досвід розробки і впровадження кластерної політики;
- вивчення та систематизація факторів успішної кластеризації – галузей, регіонів, локальних виробництв тощо.

У практичній площині кластерна політика може мати таке вираження і відповідне наповнення:

- Самостійний вид політики, з власними механізмами та інструментами реалізації, управлінськими технологіями. У такому випадку обов'язковим є зв'язок методичного забезпечення.
- Складова частина національної регіональної політики. У цьому випадку концептуальна направленість політики відповідає загальному вектору розвитку регіонів.
- Складова частина національної галузевої політики. У цьому випадку концептуальна направленість політики відповідає загальному вектору розвитку окремих галузей.
- Складова частина національної політики з підтримки малого і середнього бізнесу. У цьому випадку концептуальна направленість політики відповідає загальному вектору підтримки малого і середнього бізнесу в країні.
- Немає чіткої прив'язки до самостійного вираження чи до будь-яких інших видів політик. Це окремі програми кластеризації та реалізації окремих кластерних ініціатив різних рівнів економічних і соціальних інтересів.
- Групи політичних і соціально-економічних ініціатив, кожна з яких має своє унікальне обґрунтування, цільову спрямованість, механізми та інструменти реалізації, неповторні управлінські технології.

Кожен з розглянутих видів кластерної політики має свій прообраз у світовій практиці. Україна та її несистемна підтримка кластеризації на сьогодні близька до п'ятого варіанта розвитку основ цього підвиду економічної політики.

У сучасній практиці реалізації кластерних ініціатив в Україні чітко прослідковується модальний підхід. Свідченням цього є фрагментарність і несистемність у підтримці кластерних трансформацій на макрорівні. При цьому ключовим фактором успішних організаційних реформ у межах кластерної інтеграції є відпрацювання ефективного механізму державно-приватного партнерства. Національна особливість розвитку кластерів в Україні – орієнтація більшості перспективних кластерів на традиційні галузі промисловості: легку промисловість, будівництво, АПК, металургію, тоді як пріоритетом європейських країн є розвиток насамперед високотехнологічних інноваційних кластерів у галузях машинобудування, біофармацевтики, електроніки.

Для визначення стратегічної перспективи кластерної політики в межах економіки України необхідно давати чітку оцінку та науково обґрунтовувати переваги нашої країни в рамках організації масштабного процесу кластеризації табл. 1.

Авторське розгорнуте бачення переваг процесу кластеризації з врахуванням уже наявного досвіду національного та закордонного, особливостей розвитку національного ринкового середовища і її трансформаційних характеристик,

Таблиця 1

Наукові підходи до організаційного розвитку економічної системи в процесі кластеризації

Науковий підхід	Зміни в процесі організаційного розвитку (мікроскопічний зріз)	Зміни в процесі організаційного розвитку (макроскопічний зріз)
Модальний	Зміни гомогенного характеру, що спрямовані на часткову переорієнтацію виробництва в напрямі динаміки середовища	Створення модальних центрів технологічної та ділової активності, що передбачають посилення адаптивної здатності системи та її стійкості
Праксеологічно-інноваційний	Усвідомлення, самоаналіз реалізації інноваційних проєктів з упровадження високотехнологічних виробництв, застосування інноваційних маркетингових моделей і засобів фінансової підтримки	Створення потужної інноваційної інфраструктури зі спільними координаційними центрами та системою показників ефективності кластерного утворення. Організаційні акценти на МСП
Самоорганізація	Деформація або втрата учасниками кластера функціональних властивостей з посиленням ефекту емерджентності	Просторова трансформація та зміна організаційної форми, набуття нової якості системи без втручання сил екзогенного середовища
Ресурсної автономії	Ефект синергії для окремого учасника кластерного утворення приводить до підвищення продуктивності транзакційних і виробничих витрат, що посилює ресурсну незалежність	Формування потужної платформи субконтрактингу, що створює додаткові резерви оптимізації ресурсного забезпечення

Складено на основі [5].

розмаїття перспектив галузевого розвитку та інших складових конкурентоспроможності національної економіки запропоновано в табл. 2.

Це досить коротке відображення найяскравіших прикладів результативності кластеризації і її можливостей у межах економіки України. Кожна з виділених груп переваг у межах кластерної політики, що розробляється, має одержати своє визнання і системне обґрунтування за багатьох параметрів.

Таблиця 2

Переваги масового процесу кластеризації в рамках трансформації ринкового середовища України

Переваги процесу кластеризації	Критерії оцінки результативності
Економічні	Зростання кількості підприємств (у тому числі мережевих та інформаційно-комунікаційних). Зростання кількості зайнятого населення і скорочення безробіття. Активізація використання національних ресурсів. Надходження інвестицій у реальну економіку.
Управлінські	Стимулювання використання ресурсів управління (влади). Інституціоналізація кластерів і їх управлінська реклама.
Ринкові	Використання накопиченого ринкового потенціалу країни. Розвиток нових форм конкуренції. Прозорість інформації про ринкову діяльність. Прискорення процесів ринкової трансформації. Активна адаптація світового досвіду ведення комерційної діяльності.
Технологічні	Комерціалізація значного наукового потенціалу країни. Формування міжнародного іміджу. Технологічна модернізація підприємств за рахунок внутрішніх ресурсів. Стимулювання інноваційної діяльності. Формування нових сегментів галузевих ринків.
Соціокультурні	Зростання довіри до влади, бізнесу, світового ринку. Інституціоналізація соціальних і соціокультурних кластерів.

Складено автором.

Інструменти та напрями досягнення конкурентоспроможності економіки залежать від багатьох факторів, у тому числі темпів економічного зростання конкретної країни. Але одним з універсальних засобів підвищення конкурентоспроможності економіки вважається використання кластерних моделей розвитку. Саме тому в останні роки все більшого поширення в Україні набувають кластерні утворення як механізми ефективного господарювання.

У контексті новітніх викликів, трансформації, зростання конкуренції, впровадження та функціонування кластерів і кластерних технологій вважається одним з перспективних засобів забезпечення конкурентоспроможності національної та регіональної економіки.

В умовах трансформації економіки та інтеграції до ЄС процеси реформування економіки України мають супроводжуватися формуванням нового типу відносин між суб'єктами господарювання, а також розвитком нових механізмів реалізації їх економічних інтересів, одним з яких і є кластеризація.

Список використаних джерел

1. Гуренко А. В. Роль та місце ринкової інфраструктури у формуванні кластерів / А. В. Гуренко // Часопис економічних реформ / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – 2013. – №1(9). – С. 5-11.
2. Ільчук В. П. Кластерна стратегія розвитку економіки регіону : монографія / В. П. Ільчук, І. О. Хоменко, І. В. Лисенко. – Чернігів : Чернігівський державний технологічний університет, 2013. – 367 с.
3. Кирилов Ю. С. Кластери як інструмент підвищення конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Ю. С. Кирилов // Ефективна економіка / Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет. – 2013. – №12. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2608>
4. Ортіна Г. В. Кластеризація як напрям реалізації антикризової стратегії розвитку реального сектора економіки / Г. В. Ортіна // Економічний нобелівський вісник / Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля. – 2014. – №1(7). – С. 337-342.
5. Присяжнюк А. Ю. Інституційний розвиток економічної системи в контексті кластеризації / А. Ю. Присяжнюк // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2014. – №5. – С. 14-21.
6. Соціальна відповідальність влади, бізнесу, громадян : монографія : у 2 т. Т. 1 / Г. Г. Півняк (ред.), А. І. Амоша, Б. М. Андрюшків, К. Є. Бабенко, Г. В. Баранець. – Дніпропетровськ : Національний гірничий університет. – 2014. – 629 с.

References

1. Hurenko, A. V. (2013). Rol' ta mistse rynkovoyi infrastruktury u formuvanni klasteriv [The role and place of market infrastructure in the formation of clusters]. *Chasopys ekonomichnykh reform – Journal of Economic Reforms*, 9(1), 5-11. Luhans'k: Volodymyr Dahl East Ukrainian National University. [in Ukrainian].
2. Ilchuk, V. P., Khomenko, I. O., & Lysenko, I. V. (2013). *Klasterna stratehiya rozvytku ekonomiky rehionu [Cluster strategy of regional economy development]*. Chernihiv: Chernihiv State Technological University. [in Ukrainian].
3. Kyrylov, Y. Y. (2013). Klasteri yak instrument pidvyshchennya konkurentospromozhnosti natsional'noyi ekonomiky v umovakh hlobalizatsiyi [Clusters as a tool to improve the competitiveness of the national economy in conditions of globalization]. *Efektivna ekonomika – Effective Economy*, 12. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2608> [in Ukrainian].
4. Ortina, H. V. (2014). Klasteryzatsiya yak napryam realizatsiyi antykrizovoyi stratehiyi rozvytku real'noho sektora ekonomiky [Clustering as the direction of anti-crisis strategy of development of the real economy]. *Ekonomichnyy nobelivs'kyi visnyk – Nobel Economic Herald*. 7(1), 337-342. Dnipropetrovsk: Alfred Nobel University Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
5. Prisyazhnyuk, A. Y. (2014). Instytutsiynyy rozvytok ekonomichnoyi systemy v konteksti klasteryzatsiyi [Institutional development of the economic system in the context of clustering]. *Visnyk Kyivivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, 5, 14-21. [in Ukrainian].
6. Pivnyak, H. H. (Ed.), Amosha, O. I., Andrushkiv, B. M., Babenko, O. Y., & Baranets, H. V. (2014). *Sotsial'na vidpovidal'nist' vlady, biznesu, hromadyan [Social responsibility of governance, business and citizens]* (Vols. 1-2): Vol. 1. Dnipropetrovsk: National Mining University. [in Ukrainian].

Zhurba I. O. Conceptual foundations and basic directions of cluster policy forming under conditions of transformation of Ukraine's economy.

World cluster policy in general is recognized as one of the most effective areas of economic policy in the active promotion of regional development and industries. International experience of formation and implementation of cluster policy demonstrates the complexity of the administrative process, its diversity, the presence of both positive and negative symptoms and results. The experience of many countries has been studied systematically in certain areas, analyzed from the standpoint of effective application of management technologies, etc. Both the diversity of approaches to cluster formation and implementation of policies, and the support tools, their institutionalization, reflected in the strategy papers and concepts of development of countries and regions have been outlined. The diversity of views in the understanding and definition of the "cluster" is logical and reasonable from the standpoint of theory and practice. The lack of knowledge of the chosen subject makes the implementation of the cluster concept, strategy and, accordingly, a cluster of regional and national policies complex and versatile. There is a need for further study of the formation and development of the theory, methodology and practice of clusters and its recognition as an element of systemic support and the business tool. The article is to study the conceptual bases and development of the main directions of formation of cluster policy in conditions of economy of Ukraine. In the article the scope of the recognition and implementation of cluster strategies and policies is presented. The problems that prevent the use of cluster technologies are analyzed and highlighted. The dependence between the clustering of economy and quality of life of the general population is shown. The synergy effect in cluster policy as a mechanism of unification of tools, methods, information technology management, investment, innovation, regional, national and sectoral management is examined. The author's detailed vision of the benefits of clustering taking into account the existing experience of national and foreign clusters, national features of the market environment and its transformation characteristics, diversity of perspectives of industry and other components of national economic competitiveness is given. An advantages of mass clustering process of transformation within the market of Ukraine are listed. Tools and directions of economic competitiveness achievement depend on many factors, including economic growth of a particular country. But the use of cluster models is considered to be the one of the universal means of improving the competitiveness of the economy. That is why in recent years the cluster formation as mechanism for effective management gains more popularity in Ukraine. In terms of new challenges, transformation, increasing competition, implementation and operation of clusters and cluster technology is one of the most promising means to ensure competitiveness of the national and regional economy. In terms of economic transformation and integration into the EU economic reform processes in Ukraine must be accompanied by a new type of relationship between entities and the development of new mechanisms of realization of their economic interests, one of which is the clustering.

Keywords: clusters, cluster policy, regional economy, strategy, transformation economy.

*Журба Інна Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії та банківської справи Черкаського державного технологічного університету (e-mail: dream1977@list.ru).
Zhurba Inna Oleksandrivna – Ph.D. (Econ.), Assoc. Prof., Associate Professor of the Department of economic theory and banking of the Cherkasy State Technological University.*

Надійшло 30.06.2015 р.